

Banlieue Blues

M. Schuilenburg*

Straf de armen; het nieuwe beleid van de sociale onzekerheid

Door Loïc Wacquant

Berchem, EPO uitgeverij, 2006

ISBN 978 90 6445 402 8

360 p.

Het nieuwe boek van Loïc Wacquant *Straf de armen* (2006) draait om de stelling 'uitsluiting leidt tot criminaliteit en criminaliteit leidt tot uitsluiting'. In zijn onderbouwing richt Wacquant zich op het veiligheidsbeleid in de Verenigde Staten. Dat spitst zich toe op marginale groepen in de achterstandswijken en getto's van de grote steden. Hij spreekt van wegwerpcategorieën: werklozen, bedelaars, daklozen, verslaafden, immigranten zonder papieren, enzovoort. Deze groepen zijn volgens hem het slachtoffer van een strafrechtelijke aanpak die zich kenmerkt door een ruimer en strenger politieoptreden in het algemeen en hardere en snellere gerechtelijke procedures in het bijzonder. Dit leidt tot een enorme toename van het aantal 'armen' achter de tralies (Wacquant, 2006, p. 25). Terwijl er in 1950 nog sprake was van 109 veroordeelde gevangenen per 100.000 inwoners, is dat aantal in 2000 gestegen tot 478. Dat de doorsnee gevangene geen welgestelde blanke is, leidt Wacquant af uit het feit dat het vooral gaat om mensen van Afro-Amerikaanse afkomst (59%), jonger dan 35 jaar (75%) en niet in het bezit van een diploma middelbaar onderwijs (62%). Kijken we naar de gepleegde criminaliteit, dan springt witteboordencriminaliteit, bijvoorbeeld, er niet uit. Naar aanleiding van boekhoudschandalen bij Enron, WorldCom, Tyco, US Foodservice en Xerox is er meer aandacht gekomen voor fraude, maar van een omvangrijke opsluiting wegens economische delicten (voorkennis, witwassen, fraude, overtreding

* Mr. drs. Marc Schuilenburg is verbonden aan de Vakgroep criminologie van de Vrije Universiteit Amsterdam.

van handels- en arbeidswetgeving) is vooralsnog geen sprake. Over veroordelingen voor milieucriminaliteit hoeven we in het geheel niet te spreken. De meest gepleegde misdrijven van nieuwkomers in de gevangenis zijn 'relatief' kleine delicten als drugsbezit of -handel (29%), diefstal en heling (19%), inbraak (15%) en verstoring van de openbare orde (8%) (Wacquant, 2006, p. 151).

Voor de massale en systematische aanpak van de 'armen' stelt Wacquant het om zich heen grijpende neoliberalisme verantwoordelijk. Hij gebruikt hiervoor de term 'liberaal-paternalisme'. Op economisch terrein trekt de nationale staat zich steeds verder terug. Door middel van deregulering, flexibilisering en privatisering onderwerpt ze de infrastructuur van de samenleving aan de vrije markt. Terwijl ze – Wacquant heeft het over een neodarwinistische staat waarin de onderlinge competitie in ere is hersteld – liberaal en permissief is voor de top van de samenleving, de bevoorrechte klassen en bedrijven, treedt de staat keihard op tegen de straatcriminaliteit en het drugsprobleem van de 'armen' (Wacquant, 2006, p. 32). Ze richt zich voornamelijk op wat Nils Christie de 'controle van de gevaarlijke klassen' heeft genoemd. Om deze slachtoffers van de afbouw van de verzorgingsstaat moreel en sociaal in het gareel te houden, versterkt de staat haar gezag met een uitbreiding van de politie, de rechtsorde en het gevangeniswezen. De grootschalige opsluiting van 'armen' uit de getto's van de Amerikaanse steden leidt zo tot een opmerkelijke symbiose van twee verschillende apparaten. Omdat beide instellingen symbool staan voor gedwongen opsluiting – in beide instituten wordt een gestigmatiseerde bevolkingsgroep onder dwang 'gevangen' gehouden – stelt Wacquant dat de gevangenis en het getto communicerende vaten zijn. Beter gezegd, het is één ommuurd continuüm. Het getto werkt namelijk als een 'sociale gevangenis' en de gevangenis functioneert als een 'gerechtelijk getto' (Wacquant, 2006, p. 226).

Sociaal reductionisme, en nog veel meer

Hoe gedocumenteerd de studie van Wacquant is en hoe fraai de these ook oogt van de gevangenis als 'satellietstad van het getto', toch is de studie op punten te bekritisieren. Wat onmiddellijk opvalt, is dat Wacquant zich schuldig maakt aan een ongebreidelde uitvergroting. *Straf de Armen* staat bol van overdrijving, hyperbolen

en karikaturen. Dit heeft veel te maken met de activistische houding van deze Franse socioloog, die hoogleraar is aan de universiteit van Californië in Berkeley en als onderzoeker is verbonden in Parijs aan het *Centre de Sociologie Européenne*. Voor Wacquant moet de sociale werkelijkheid te lijf worden gegaan met een sloophamer. 'Sociologie is geen technische bijsluiters om het beleid te faciliteren,' zegt hij in een interview met het *NRC Handelsblad* (14 april 2007). Maar de schrijver als activist staat nogal eens de schrijver als wetenschapper in de weg. In een eerder onderzoek naar armoede in de getto's sloot hij zich aan bij een boksschool in een zwarte wijk in Chicago. In de ring bleek hij met de besten mee te kunnen. Over zijn ervaringen schreef hij *Body & soul; notebooks of an apprentice boxer* (2004). Zou zijn manier van boksen iets zeggen over de schrijfstijl? In ieder geval schrijft Wacquant zoals wereldkampioen in het zwaargewicht Mike Tyson bokste. Die aanvallende en agressieve stijl leidt tot verschillende groteske formuleringen, als: 'Opsluiting wordt zo een vorm van collectief exorcisme' (Wacquant, 2006, p. 214). En: 'De gevangenis wordt gebruikt als een maatschappelijke stofzuiger om het afval op te ruimen van de aan de gang zijnde economische transformatie' (Wacquant, 2006, p. 300).

Bovendien maakt Wacquant veelvuldig gebruik van dichotomieën als blanken en zwarten, rijken en armen, lage en hoge klassen. Bij voorkeur spreekt hij in termen van overheersing en raciale grenzen. Het neoliberalisme is voor hem een transnationale revolutie die van bovenaf is gekomen. Het zal geen verbazing wekken dat de geprivilegieerden het tot stand hebben gebracht (*NRC Handelsblad*, 2 april 2006). Het gaat hier om een klassiek, marxistische opvatting van de maatschappij. Impliciet suggereert hij dat een samenleving als een soort eenheid kan bestaan. Ze wordt bijeengehouden door economische krachten. Niet alleen geven deze krachten de samenleving coherentie en consistentie, ze zijn ook de motiverende krachten achter haar inrichting. Het probleem van een dergelijke wetenschapsbeoefening is dat ze haar eigen positie niet in ogenschouw neemt. Bovendien gaat ze ervan uit dat het *in principe* mogelijk is de krachten te benoemen die de samenleving vormgeven, ook al blijkt dat in de praktijk nooit het geval.

In zijn exclusieve aanval op het neoliberalisme heeft hij onvolgende oog voor de impact van andere politieke stromingen. Naast een liberaal perspectief onderscheidt David Garland in *The culture of control* (2001) ook een neoconservatieve aanpak, die het

accent legt op de bijzondere positie van het gezin en de rol van de nationale staat. Waar Garland een relatie signaleert tussen beide politieke filosofieën, vraagt Wacquant alleen aandacht voor het aandeel van het neoliberalisme in het veiligheidsbeleid. Terwijl de neoliberale strategie zich aanpast aan de groeiende criminaliteit door het probleem te willen beheersen via publiek-private samenwerking en de professionalisering van justitie en politie, houdt de neoconservatieve beweging juist een krachtig pleidooi voor de autoriteit van de nationale staat in de bestrijding van misdaad. Met name in de Verenigde Staten leeft het traditionele beeld van de crimineel als een gevaarlijk roofdier of buitenaards wezen ('*alien*'), een amoreel persoon die weinig tot geen overeenkomsten vertoont met een normaal individu.

Ten slotte lijken de 'armen' van Wacquant volledig in de greep van de sociaal-economische omstandigheden waarin ze zich bevinden. Volgen we Wacquant, dan laten de groeiende kloof tussen rijk en arm en de stijgende werkeloosheid de 'armen' geen andere keuze dan het plegen van straatcriminaliteit en de drugshandel, illegale praktijken die de plaats hebben ingenomen van een looneconomie. De vraag wie dader en slachtoffer is, is zo snel beantwoord. In het licht van dit sociaaldeterminisme zijn de armen het slachtoffer van de rijken. Dick Pels stelde in zijn bespreking van *Straf de armen* daarom voor het werk van de neoconservatieve Theodore Dalrymple ter hand te nemen (*De Volkskrant*, 9 maart 2007). Bij Dalrymple vindt het omgekeerde plaats. Terwijl in *Straf de armen* het economische systeem de schuld krijgt, beschuldigt Dalrymple de slachtoffers dat ze geen verantwoordelijkheid nemen voor hun eigen leven. Maakt dit *Straf de armen* tot een slecht boek? Neen. Wat overeind blijft is de radicale omwenteling van de aanpak van criminaliteit in een tijdperk, dat ook volgens sociologen als Manuel Castells en Saskia Sassen als uitgesproken liberaal moet worden getypeerd. Tegen de achtergrond van een uitbreiding van het gevangeniscomplex, zwaardere straffen en verdergaande juridische bevoegdheden ligt de nadruk niet meer op resocialisatie, de terugkeer van de crimineel in de maatschappij. Het ideaal dat de misdadiger weer als volwaardig burger moet meedraaien in de samenleving is naar de achtergrond verdwenen. Hoewel Wacquants onderzoek zich voornamelijk richt op de Verenigde Staten, lijkt ook Europa in de ban van repressief justitieel optreden, strengere straffen en meer blauw op straat. Officiële cijfers tonen aan dat er sprake is van een

explosieve groei van het aantal gevangenen. Nederland vormt daarop geen uitzondering. Integendeel. In geen enkel westers land is het aantal gevangenen in de afgelopen 25 jaar zo sterk gestegen. Met 123 gevangenen per 100.000 inwoners neemt Nederland volgens de Dienst Justitiële Inrichtingen in Europa de zesde plaats in. Daarnaast worden steeds strengere straffen uitgesproken voor kleine inbreuken op de drugswetgeving en verstoring van de openbare orde, tot vrijheidsberoving aan toe. Onlangs stelde het PvdA Tweede Kamerlid Jeroen Dijsselbloem voor de gettovorming in achterbuurten aan te pakken door de invoering van een zero-tolerancebeleid (*Volkskrant*, 19 april 2007). Wat Wacquants analyse van het veiligheidsbeleid daarmee op zijn minst duidelijk maakt, is dat een studie van het neoliberalisme geen exclusieve taak voor economen of bedrijfskundigen is, zelfs niet voor bestuurskundigen of sociologen die in hun analyses de effecten en werkingen trachten te doorgronden van deze nieuwe praktijk. Vooral mensen die actief zijn op het gebied van het strafrecht en criminologie kunnen niet langer voorbij aan de invloed van dit vertoog op de inrichting van de maatschappij en de aanpak van criminaliteit. Om dit punt te benadrukken, moet eerst iets worden verhelderd.

Wat is er zo nieuw aan dit liberalisme?

Neoliberalisme is geenszins een eenduidig begrip. Het is een vage term. Losjes wordt het gebruikt als een containerbegrip voor een overheid die zich terugtrekt, de belastingen tot een minimumniveau terugbrengt, op grote schaal deregulering toepast, of zich onthoudt van een morele opvatting over wat een 'goed leven' is. Feitelijk zou het de maatschappij uitleveren aan de werking van de vrije markt en het recht van de sterkste. Maar waarin verschilt dit van het klassieke liberale gedachtegoed, waarvan historisch gezien de boodschap kan worden begrepen als een maximale vrijheid voor de individuele burger en een minimale bemoeienis van de overheid met de inrichting van de samenleving? Om daarop zicht te krijgen kunnen we ons wenden tot de colleges van de Franse filosoof Michel Foucault. In de jaren 1978 en 1979 stelde hij aan het Collège de France aan de orde op welke punten het neoliberalisme afwijkt van de uitgangspunten van het klassieke liberalisme, een andere inrichting van de samenleving met zich meebrengt, en uiteindelijk ook een aanzet geeft tot

een specifieke manier van besturen van het veiligheidsvraagstuk. Op veel punten vertoont zijn analyse gelijkenis met die van Wacquant, op een enkel punt wijkt deze af.

In ieder geval dient het neoliberalisme niet te worden gereduceerd tot of gelijk te worden gesteld aan een ideologie, een theoretisch project, een juridische filosofie van individuele vrijheid of een economische realiteit. Het kan ook op een andere wijze worden begrepen. Een beginpunt is het te benaderen als een praktijk, of in de woorden van Foucault, 'een manier van handelen gericht op een aantal doelstellingen en gereguleerd door een continue reflectie' (Foucault, 2004b, p. 323). Daarmee zet Foucault het neoliberalisme neer als een politieke rationaliteit, zonder dat het adjectief politiek verwijst naar het traditionele instituut van de regering van een nationale staat. De notie van 'regeren' dient veel breder te worden opgevat, het gaat ook om het besturen van de uiteenlopende instituties van de moderniteit als de familie, de markt, het huis, de school, enzovoort. In directe tegenstelling tot de traditionele opvatting over regeren spreekt Foucault van een specifieke vorm van besturen, een vorm met een eigen rationaliteit, die hij duidt aan de hand van het neologisme '*gouvernementalité*' ('bestuurlijkheid'). Onder dit begrip verstaat hij de kunst en wijze waarop men de verhoudingen tussen mensen stuurt (Foucault, 2004b, p. 192). Ondanks de vele associaties die de term oproept, is het woord geen samenvoeging van '*gouverner*' (regeren) en '*mentalité*' (manier van denken). Het is afgeleid van '*gouvernemental*'. Op die manier wilde Foucault het inzetten tegen de uitdrukking '*souveraineté*', waarvan Machiavelli's *Il principe* (1532) exemplarisch is en waarbij de ratio niet op het beheren, maar op het beheersen lag.

In de tweede plaats moet het neoliberalisme niet gelijk worden gesteld met de definitieve vervolmaking van de menselijke vrijheid, alsof de vrijheid zou beginnen waar de traditionele politiek ophoudt te bestaan. Nemen we het functioneren van de 'vrije markt' als voorbeeld. Wat de negentiende-eeuwse liberale denkers te ver hebben doorgevoerd, is de zienswijze dat vrijheid kan werken zonder bepaalde voorwaarden, of die nu van politieke, juridische of economische aard zijn. De burgers beschikken dan over de absolute vrijheid om te kunnen handelen. De staat grijpt niet in, ze laat de zaken slechts op hun beloop, zich zelfstandig voltrekken. Maar het idee van een markt als een veld van spontane en autonome krachten zonder enige vorm van controle en sanctionering is een mythe. Het

maakt deel uit van de grondbeginselen van het klassieke liberalisme om het begrip vrijheid uit het politieke domein te bannen. Een wereldmarkt kan namelijk niet stabiel functioneren zonder een vorm van juridische ordening of regulering. Tegen de horizon van een absoluut vrij zijn betoogt Foucault dan ook dat vrijheid geen natuurlijk gegeven of natuurfenomeen is, maar iets dat tot op een bepaalde hoogte moet worden geproduceerd. Vanzelfsprekend gaat het hier niet alleen om de 'vrije markt', het handelt ook om andere vrijheden, zoals het recht van spreken, handelsvrijheid, de uitoefening van het eigendomsrecht, politieke vrijheid, en zo verder. Het interessante is dat de nieuwe regeringskunst van het neoliberalisme deze vormen van vrijheid actief gaat managen, politiek, juridisch en economisch gaat beheren of besturen. Niet langer roept het: 'Wees vrij!' De Platoonse essentievraag of de mens vrij dan wel onvrij is, is niet meer leidend in het debat over de inrichting van de maatschappij. Het neoliberalisme wil juist de voorwaarden creëren waaronder een bepaalde mate van vrijheid kan worden bereikt. Het wil de maatschappij zo inrichten dat 'we vrij kunnen zijn'. In tegenstelling tot wat Wacquant in *Straf de armen* beweert, neemt het neoliberalisme dus wel afstand van het liberale adagium '*laissez faire, laissez passer*', waarmee de absolute vrijheid van het handelen wordt bedoeld, de principes van onderlinge competitie, oftewel, een natuurtoestand die zich laat disciplineren door een 'onzichtbare hand'. Ten overstaan van de bekende interpretaties betekent dit mijns inziens dat vrijheid niet langer tegenover de macht van de staat dient te worden gepositioneerd, als een onherleidbaar en absoluut recht van het individu. Ze wordt een onderdeel van dezelfde verbestuurlijking van de maatschappij. Om die reden moeten we volgens mij spreken van een 'gecontroleerde vrijheid'.

In de derde plaats raakt de maatstaf van veiligheid steeds verder verknoopt met het neoliberale vraagstuk van diezelfde gecontroleerde vrijheid. Zij zijn met elkaar verbonden als twee kanten van dezelfde medaille. Dit komt onder meer tot uiting in de brede aanpak van het veiligheidsprobleem. De criminaliteitsbestrijding is verworden tot een gedeelde maatschappelijke verantwoordelijkheid waarin ook andere actoren dan justitie en politie een rol van betekenis spelen: scholen, private bewakingsdiensten, ziekenhuizen, sociale diensten, buurten, de belastingdienst, supermarkten. Met slogans als 'partnerschap', 'publiek-private samenwerking' en 'actief burgerschap' wordt die verantwoordelijkheid geconcretiseerd. Op dit punt

sluit ook Wacquant aan, namelijk met zijn provocatieve stelling dat een actieve, intensieve en interveniërende neoliberale politiek niet in termen van een 'onzichtbare hand' kan worden geformuleerd, maar moet worden begrepen als een 'ijzeren vuist'. Net als Foucault stelt hij dat het hyperactieve neoliberalisme gedijt bij een sterke greep op de openbare en morele orde. Daarvan getuigt het geweld van de politie, het gerecht en het gevangeniswezen, dat, in de woorden van Wacquant, als een mokerslag werkt voor de onderklassen in de samenleving. Zij worden als eersten getroffen door het recht op veiligheid, dat als een mantra door de samenleving klinkt. Het meest tastbare gevolg is opnieuw de opsluiting in de gevangenis. Als het een stad was, zou het gevangeniswezen in de Verenigde Staten de vierde grootste stad zijn van het land, na Chicago, en in overgrote meerderheid bewoond door de zwarte en Spaanstalige gemeenschappen (Wacquant, 2006, p. 132).

Sociale uitsluiting: personen en gebieden

We geraken aan de angel van Wacquants betoog. Wanneer veiligheid louter wordt gedefinieerd in een criminele betekenis en vrijheid alleen kan worden geproduceerd door een overwegende bestrafende inzet van het veiligheidsapparaat, worden onmiskkenbaar de kwetsbare groepen in de samenleving het hardst getroffen. Zeker wanneer deze groepen niet langer worden opgenomen in sociale programma's, de levensomstandigheden in achterstandwijken niet worden verbeterd, of de overheid steeds minder investeert in het onderwijs. Feitelijk verdwijnen deze als marginaal beschouwde personen dan uit het gezicht. Niet alleen gebeurt dit door de uitbreiding van het strafcomplex, de uitsluiting achter slot en grendel waar Wacquant in *Straf de armen* veel rake dingen over zegt, in steeds meer steden worden ook aparte ruimtes of zones ingericht, die ver uit het oog van de stadsbewoners liggen. Het is de plek die de armen door stadsbesturen krijgen toegewezen om te eten, te slapen en zich te wassen zonder dat ze onmiddellijk worden gearresteerd door beveiligingsbeambten. Deze gebieden hebben geen aansluiting op infrastructurele voorzieningen als winkels, transport, telecomunicatie, energie, water. De rafelige schaduwkanten van het leven verzamelen zich dan in wat Castells in zijn trilogie over de netwerkmaatschappij *The information age* 'zwarte gaten' noemt. Met Wac-

quant ben ik van mening dat deze praktijk kritisch moeten worden bevraagd, op de publieke agenda dient te worden geplaatst, steeds opnieuw van commentaar moet worden voorzien. In dat opzicht is *Straf de armen* een verademing. Of in de woorden van de activist zelf: 'De ergste wetenschappelijke en maatschappelijke vergissing bestaat erin te geloven en te doen geloven dat het politie- en gevangenisbeleid de optimale remedie vormen, de koninklijke weg naar het herstel van de sociale en morele orde, of zelfs het enige middel om de 'veiligheid' te waarborgen, en dat er geen enkel alternatief bestaat om de sociale en geestelijke chaos in te dijken, die het gevolg is van de fragmentering van de loonarbeid en de polarisering van de stedelijke ruimte' (Wacquant, 2006, p. 21).

Literatuur

Foucault, M.

Sécurité, territoire, population;

cours au Collège de France.

1977-1978

Paris, Seuil/Gallimard, 2004

Foucault, M.

Naissance de la biopolitique;

Cours au Collège de France.

1978-1979

Paris, Seuil/Gallimard, 2004

Wacquant, L.

Straf de armen; het nieuwe beleid

van de sociale onzekerheid

Berchem, Epo, 2006